

„AZ EMBERI TÖKÉT FEJLESZTŐ „FOGYASZTÁS” (TÁPLÁLKOZÁS, OKTATÁS, EGÉSZSÉGÜGY, SZOCIÁLIS ELLÁTÁSOK) A TERMELÉKENYSÉGET NÖVELTŐ BERUHÁZÁS”

Interjú Sipos Sándorral, a Világbank korábbi tanácsadójával és európai uniós főmegbízottjával

A Köz-Gazdaság interjút kért Sipos Sándortól, a Világbank korábbi tanácsadójától, az Európai Unió főtanácsadójától. Sipos Sándor 1981-ben végzett az akkori Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, ezt követően a Világgazdasági Kutatóintézetben helyezkedett el. 1990 és 1992 között az UNICEF firenzei irodájában, 1992 és 1997 között a Világbank Human Development Operations egységénél dolgozott, Európa és a közép-ázsiai térség tartozott hozzá. Ennek keretében foglalkozott a térség nyugdíjpolitikájával és szociálpolitikájával. 1998 és 2001 között a horvátországi Világbank kirendeltséget vezette. 2001 és 2008 között újra Washingtonban, a Világbank központjában vezette az emberi erőforrás fejlesztésével foglalkozó különböző szervezeti egységeket. 2008 és 2013 között az Európai Unió főmegbízottjaként koordinálta a Világbank és az EU együttműködését. 2013 és 2017 között a Világbank washingtoni központjában volt tanácsadó és menedzser.

Trautmann László: Szinte egész szakmai pályafutásod során fejlesztéspolitikával és fejlődélméletekkel foglalkoztál. Milyen hullámokat, elméleti és gyakorlati irányváltásokat láttál ebben a diszciplínában? Látsz-e most, különösen a járvány utáni fejlesztéspolitikákban fordulatot? A fordulatok mögött mennyiben játszanak szerepet a nemzetközi szervezetek, vagy ezek az intézmények csak követik a nagyhatalmi politikát?

Sipos Sándor: A fejlesztéspolitikával egyetemi éveim alatt a Közgázon ismerkedtem meg. Akkoriban (1977-81) nálunk elsősorban a centrum-periféria elmélet különböző válfajaival lehetett találkozni. Ezek azt a kérdést próbálták megválaszolni, hogy milyen modernizációs politikával lehet a periférián lévő országoknak fölzárkózni a centrumhoz, illetve, hogy mik az okai annak, hogy a fejlődő országok a perifériára kerültek. A többség akkoriban Magyarországot is ebbe a csoportba sorolta a szocialista termelési viszonyok, a magasabb oktatási

és egészségügyi eredmények és a harmadik világbeli fejlődő országoktól szögesen eltérő, magas fokú formalizáltság ellenére is. Alapvetően az átszámítási bizonytalanságok ellenére is nyilvánvalóan alacsonyabb egy főre jutó jövedelemszint miatt. A fejlett országok növekedési üteménél tartósan magasabb növekedéshez való felzárkózási út keresése azóta is központi eleme a fejlesztéspolitikának mindenütt. Az irányváltások leginkább abból fakadtak, hogy mikor mit látott a szakmai többség, különösen a gazdaságpolitikai döntéshozók fontosabbnak: a fokozottabb tőkebevonást és felhalmozást, strukturális illeszkedést és reformokat, beleértve az iparpolitikát is, vagy pedig az utóbbi időben egyre inkább az ún. hatalomgyakorlást (governance) és a kiszámítható törvényességet (rule of law).

Azt már akkor Magyarországon is láttuk, hogy a tartós felzárkózás kulcsa a tartósan magas termelékenységnövekedés. Én is ennek a kérdésnek veselkedtem neki – kevés sikerrel – első TDK dolgozatomban másodévesként. Érdekes módon az egy jó ideje globálisan lassuló termelékenységnövekedés ma újra az elméleti és gazdaságpolitikai gondolkodás középpontjába került, és nem csak a fejlesztéspolitikai vitákban, mert ez a tényező a fejlett országok növekedési potenciálját is korlátozza. Sőt, ebben a kérdésben, de sok másban is, mintha felerősödne a konvergencia az ún. fejlesztéspolitika és a jó gazdaságpolitika között.

Az egyetem után az MTA Világ gazdasági Kutatóintézetében kezdtem pályámat (1981-88 között), ahol akkor a szerkezeti illeszkedés paradigmája volt a meghatározó, méghozzá arra összpontosítva, hogy miként kellene az akkor még szocialista magyar gazdaságnak jobban beilleszkedni a világgazdaságba, hogy javítsuk cserearányainkat (ha még valaki emlékszik erre a kifejezésre) és növeljük az ország exportorientációját. Ugyanakkor szoros kapcsolatban voltunk keleti és nyugati kutatóközpontokkal és a Bretton Woods-i intézményekkel (IMF és Világbank) is, ahol ebben az időszakban a monetarizmus diadalmenete uralkodott, de egy kicsit már lecsengőben volt a minden iparpolitikát (az importhelyettesítő és az exportösztönző politikát is) tagadó és a piacok (köztük a tőkepiacok) feltétlen szabadságát hirdető nézet. A nemzetközi intézmények azért még ebben az időszakban is elsősorban az ártorzító tényezők, kontrollmechanizmusok lebontására biztattak és adtak nagy hiteleket, némi szociális kompenzációval (főleg helyi szintű „produktív” mikroprojecteket finanszírozó viszonylag kicsi alapokon (social funds) keresztül). Egészen a 90-es évek végéig tiltották például a Világbank beszerzési szabályai a „nem produktív” járandóságok közvetlen finanszírozását, pedig már a 80-as években jól artikulált, meggyőző, evidencia alapú kritikát fogalmazott meg ezzel a megközelítéssel kapcsolatban az *Adjustment with a Human Face* című kötet [Giovanni Andrea Cornia, Richard Jolly, Francis Stewart, eds, UNICEF, New York, 1987]. Egy az angliai posztdoktorális program (Leverhulme Fellowship 1988-89, University of Sussex) után szerencsém volt

együtt dolgozni e kötet szerzőivel az UNICEF-nél, és megírni, illetve szerkeszteni a *Children and Transition to the Market Economy – Safety Nets and Social Policies in Central and Eastern Europe* [Giovanni Andrea Cornia and Sándor Sipos, eds, Avebury, Aldershot UK, 1991] című kötetet, mielőtt 1992-ben csatlakoztam a Világbankhoz, ahonnan közel 30 év és egy végig izgalmas karrier után 2021 végén mentem nyugdíjba. Valóban nagyívű változást éltem meg a fejlesztéspolitikai gondolkodásban ez alatt az emberöltőnyi idő alatt.

Az 1990-es évek elejére befejeződött a hidegháború, megdőlt a létező szocializmus Kelet-Európában, felgyorsultak a kínai reformok is, ezzel elhárult a globalizáció kiteljesedésének és elmélyülésének akadályai. Ez egy ritka és rövid történelmi pillanat volt, amelyben majdnem teljes intellektuális konszenzus alakult ki a globalizáció mellett, noha már akkor is világos volt, hogy sok, a 80-as években nyitó ország adósságválságba került. Ezért a fejlesztéspolitikai gondolkodás és a nemzetközi szervezetek tevékenységének fókuszja az adósságkezelés és a zökkenőmentes átmenet (a zártból a nyitott gazdaságba) biztosítása volt – tőkével és tanáccsal. Bár a szocialista tervgazdaságból való átmenet különleges esete volt az átmenetnek, de fő irányában nem nagyon tért el a korábban zárt, importhelyettesítő politikát folytató fejlődő országok nyitási politikáitól. Legalábbis ezt láttam már 1988-ban, amikor Indiában tanulmányoztam a liberalizációs javaslatokat [The Development Debate and Liberalisation Policy in India - through Eastern European Eyes, Sándor Sipos, Institute of Development Studies Discussion Paper 263, Brighton, UK, July 1989]. A tulajdonviszonyok és a gazdasági és politikai intézményrendszer gyökeres és nagyon gyors átalakítása volt a poszt-szocialista kihívás specifikuma, illetve egy kicsit később és csak a közép-európai országokban az EU-hoz való csatlakozás lehetősége és folyamata.

A nemzetközi szervezetek nagyon sokat tanultak a különböző globalizációs átmenetek aktív támogatása során. Többször módosították álláspontjukat és iránymutatásaikat olyan fundamentális kérdésekben, mint például a tőkepiaci liberalizáció mértéke, amikor világossá váltak a korábbi liberalizációt maximalizáló politikák korlátai és hátulütői. Ma már nincs olyan nemzetközi szervezet, amely ne az aktívan és körültekintően menedzselt és ezáltal korlátozott tőkepiaci nyitás mellett állna ki.

Igazán nagyívű változás játszódott le az elmúlt 30 évben az emberi tőke szerepének megítélésében. Az emberi tőkét fejlesztő fogyasztás (táplálkozás, oktatás, egészségügy, szociális ellátások) finanszírozását a korszak elején „nem produktív”, fogyasztási jellegű tevékenységnek tekintették, nem pedig a gazdasági növekedést gyorsító, termelékenységét növelő beruházásnak, mint mostanában (bár a régi megközelítés azért nem tűnt el teljesen). Óriási volt a szemléletváltás

mellett a hitelezés arányainak megváltozása is például a Világbankban az emberi tőkét fejlesztő ágazatok javára.

Hasonlóan ég és föld a különbség a korszak elején a korrupciót exogén tényezőként szemérmesen elhallgató és elhanyagoló gyakorlat és a jelenlegi felfogás között, ami azt a hatalomgyakorlás endogén tényezőjeként kezeli. Világosan megfogalmazza, hogy a korrupció és az állam egy szűk elit általi megszállása (state capture) egyenesen a közepes jövedelmű országok csapdájába (middle income trap) viszi azokat az országokat, ahol nincsenek megfelelő fékek, ellensúlyok, és a kiszámítható törvényesség uralma (rule of law) így vagy úgy sérül.

A legutóbbi időszakban érthetően egyre nagyobb figyelem fordul az olyan eufemisztikusan negatív externalitásoknak nevezett jelenségek felé, mint például a világvjárványok, a klímaváltozás, a fajok gyors ütemű kihalása és a biodiverzitás csökkenésének következményei. Ezek a nagyon is kézzelfogható, a világgazdaságot és civilizációt fenyegető jelenségek rámutatnak a jelenlegi piaci koordinációs funkciók gyengeségeire és arra az igényre, hogy olyan új megoldásokat kell találni, amelyek korlátozzák az emberi tevékenység negatív externalitásait, miközben bátorítják az innovációt a fenntartható növekedés érdekében.

A nemzetközi szervezetek és a multilaterális fejlesztési bankok a tagállamok tulajdonában vannak és azok irányítása alatt állnak. Így ezek az intézmények a tulajdonosok sokszor egymásnak feszülő érdekeit képviselik a tulajdonos államokat képviselő igazgatótanácsok döntésein keresztül. A Bretton Woods-i intézmények (az IMF és a Világbank), de több regionális fejlesztési bank is óriási szakértelmet és tapasztalatot halmozott fel olyan belső hatalomgyakorlási keretek között, amelyek lehetővé teszik (de nem automatikusan!) azt, hogy evidenciára alapozott véleményt formáljanak kritikus közpolitikai kérdésekben. Míg a nemzeti kormányokban a különböző szaktárcák között politikai jellegű a koordináció és a hatalomgyakorlás, ezekben a multilaterális intézményekben nagyobb szerepe van a szakmai megfontolásoknak, még ha a döntéseket végül az államokat képviselő igazgatótanácsok hagyják jóvá. A nemzeti kormányokban a szaktárcák saját érdekeiket artikulálják és képviselik a döntéshozatali folyamatokban, mert erre van felhatalmazásuk és szakértelmük. A szaktárcák gyakran különböző koalíciós pártok irányítása alatt állnak és eltérő politikai súlyt képviselnek. A nemzetközi pénzügyi szervezeteknél könnyebben történik meg a különböző ágazatok összehasonlítása abból a szempontból, hogy egy adott pillanatban mi mozdítja előre jobban a szóban forgó ország fejlődését: 50 km autópálya, vagy 400 iskola, vagy 20 kórház építése, vagy esetleg a bankrendszer átalakítása, vagy a közigazgatás reformja. Természetesen a választott kormányok viselik a döntések végső politikai és közjogi felelőségét, úgyhogy a nemzetközi pénzintézetek véleménye, álláspontja csak egy fontos adalék ebben a folyamatban, még ha a hitelnyújtás erősíti is a pénzintézetek véleményét. Pályafutásom alatt megtapasztaltam, hogy milyen nagy

mértékben nőtt a fejlődő országok kormányainak a szakértelme és kompetenciája, mennyire erősebben és szakszerűbben fogalmazzák meg álláspontjukat a nemzetközi pénzüzetekkel való tárgyalásokon. A közepes jövedelmű országok jelentős részében az adóssághelyzetük során ma már sok különböző forrás áll a kormányok rendelkezésére, köztük magánszektorbeli források is. Így a kormányok és a nemzetközi pénzüzetek közötti erőviszony jobban kiegyenlített. Ez szerintem nagyon jó dolog, mert így jobb, átgondoltabb és politikailag is védhetőbb hitelfelvételi döntések szülehetnek, főleg ott, ahol a nyilvánosság szerepe hangsúlyozott és a kormányok mellett a szélesebb nyilvánosság és a nem kormányzati szervek is bekapcsolódhatnak a döntési folyamatokba.

Trautmann László: *Nem csak a járvány okozta, hanem már régebb óta jelen van az "államépítés" törekvése a gazdaságpolitikában, és ezzel szoros összefüggésben az informális szektor visszaszorítása. A járvány kezelése során a fejlődő országok mennyire képesek megerősíteni az állam működését? Hogyan lehet ezt segíteni kívülről? Mennyire hatékonyak a segélyek, és az államépítés során hogyan változott meg a "technikai segítségnyújtás", a tanácsadási folyamat? A vakcinák adományozását a fejlettek összekapcsolják-e az egészségügyi ellátórendszer korszerűsítésével és különösen az egészségügyi ellenőrzés fejlettebb eszközeivel? A regionalizációs folyamatok, a nemzetközi együttműködések segítik-e ezeket a folyamatokat? Mennyire látod tartósnak ezeket a tendenciákat, vagy a járvány után vissza fognak térni a korábbi gyakorlathoz?*

Sipos Sándor: A koronavírus okozta világjárvány villámcsapásszerű volt – váratlan és óriási gazdasági változásokat okozott. Gondoljunk csak a nemzetközi ellátási láncok (global supply chain) látványos és majd mindenkit érintő szétzilálódására és nagyon sok országban a gazdasági teljesítmény hirtelen és nagyarányú csökkenésére. A legelső időszakban a hangsúly a járványra adott közegészségügyi válasz és annak támogatása, majd nem sokkal később a járvány gazdasági következményeinek ellensúlyozása volt. A multilaterális pénzüzetek soha nem látott mértékben növelték kihelyezéseiket, jórészt meglévő és előkészítés alatt álló hitelek kiterjesztése révén. A járvány körülményei között (például nem lehetett a helyszínre utazni új hiteleket előkészíteni) ez logikus és szükségszerű volt. Az IMF gyorsan megtalálta a módját és a forrását a gyors csomagok készítésének, míg a Világbank a nem sokkal korábban megtörtént tőkeemelés miatt szintén abban a helyzetben volt, hogy villámgyorsan kiterjeszthette hitelezését. Ebben a kérdésben széles konszenzus volt és van a multilaterális pénzüzetek igazgatótanácsaiban – az ott képviselt államok között fokozódó ellentétek dacára. Nagy kérdés, hogy a járvány visszavonulása után ez a hitelexpanzió hogyan lesz kivezethető anélkül, hogy középtávon ne csökkentse a

fejlődő országok hitelfelvételi lehetőségét. Nem egy ezek közül komoly adósságválság felé sodródik.

A gyors és nagyarányú válasz azonban nem irányult közvetlenül a kérdésben fölvetett államépítésre, és talán nem is igen irányulhatott volna jobban, mert az elsődleges szükségletek (egészségügyi válasz a járványra és a fogyasztás fenntartása a termelés egy részének leállása miatt) minden más szempontot felülírt és minden erőforrást elszívott. Különösen nem irányult az informális szektor visszaszorítására, hiszen minden erőforrásra szükség volt, így az informális szektorra is. Sokhelyütt az informális szektor szívta fel a járvány következtében a formális szektorból hirtelen kiszorulókat is.

A fejlődő országok többségében az informális szektor a domináns, abban él és dolgozik a lakosság túlnyomó többsége. Sőt, az utóbbi 30 évben a gyors és látványos gazdasági növekedés és fejlődés ellenére az informális szektor aránya egyáltalán nem csökkent a fejlődő országokban. Ezzel egyidőben a technológia és a gazdasági változások a fejlett országokban is növelték az informális szektor és a nem konvencionális gazdasági tevékenység (gig work, sharing and home economy stb.) súlyát és szerepét. Ma még túl korai megítélni, hogy hatott-e tartósan, vagy egyáltalán a világjárvány a fejlett országok újbóli informalizálódására azon túl, hogy fényesen demonstrálta, hogy a cégszerű működés lehetséges távmunka mellett is és talán azt is, hogy nem feltétlen csak cégszerű keretben lehet jelentős gazdasági teljesítményt elérni. Azt gondolom, hogy ez egy a nagyívű, szekuláris kérdések közül, amire majd a technológia és az emberi együttműködés fomáinak evolúciója fog választ adni.

Trautmann László: *Az államépítés terén alapvető fontosságú a korrupció visszaszorítása. Hogyan lehet ezt segíteni? Milyen nemzetközi támogatás szükséges az ez elleni fellépéshez? Mi a fő akadálya a korrupció elleni fellépésnek, és ennek leküzdéséhez milyen támogatást adhat a nemzetközi közösség?*

Sipos Sándor: Az első kérdésre adott válaszban már említettem a közepes jövedelmű országok csapdájának kontextusában, hogy mára kitüntetett szerep illeti meg a kiszámítható jogállamiságot, a hatalomgyakorlás módját a fejlesztéspolitikai gondolkodásban. A jobbizonytalanság, a verseny piaci vagy nem piaci korlátozása, a korrupció költségnövelő és beruházást elbátortalanító hatásai csökkentik egy ország növekedési teljesítményét, és ha ezek a tényezők hosszú távra intézményesülnek, még a növekedési potenciálját is. Ezen a téren is igaznak látszik a fejlesztéspolitika és az általános gazdaság- és társadalompolitika konvergenciája, hiszen bár a fejlett országokban jelentősen visszaszorult a tranzakciós kis korrupció, ez egyáltalán nem mondható el a monopolhelyzetek kialakításáról és kihasználásáról, ami ugyanúgy csökkenti a versenyt. Többen érvelnek amellett, hogy a termelékenység növekedésének hosszabb ideje megfigyelt

csökkenésében fontos szerepet játszik az, hogy a nagy gazdasági szereplők minden eszközzel próbálják megnehezíteni a belépést a piacukra – akár a potenciálisan diszruptívnak ígérkező hatékonyabb technológiával belépők kivásárlása, akár a belépést a gazdaság szabályozásán keresztül ellehetetlenítő intenzív lobbYTEVÉKENYSÉG révén.

A gazdasági szabályozás befolyásolásának extrém példája az állam intézményeinek megszállása egy kis csoport által (state capture), ami akár a törvényesség látszatát is keltheti, hiszen a törvényhozástól a végrehajtó hatalmon át a bíróságokat és a nyilvánosság más intézményeit is magába foglaló és legyűző fék nélküli hatalomgyakorlás lehetőséget teremt a féktelen és később is csak nehezen számonkérhető einstandra, lenyúlásra. Ilyenkor menekülnek a nem bennfentes befektetők, kivonulnak a megrövidített cégek és elmennek külföldre a legképzettebb, innovatívabb és termelékenyebb dolgozók. Könnyen belátható, hogy egy ilyen einstandoló dinamika miként csökkenti egy ország (legyen az gazdag vagy szegény) növekedési potenciálját és miként viszi azt a közepes jövedelmű országok csapdájába. Ez akkor is igaz, ha az államot megszálló csoport fegyelmezett, jól szervezett, kompetens és az ezért az állami és piaci intézmények rövid- és középtávon nem lehetetlenülnek el. Még az is előfordulhat, hogy az államot megszálló kis elit sikeresen visszaszorítja a tranzakcionális, kis korrupciót, miközben az ország javainak jelentős részét törvényesnek tűnő módon magáévá teszi. Ilyenkor az a veszély, hogy a status quo sokáig fenntarthatóvá válik és az ország bár potenciálja alatt, de növekszik is, ám nemzetközi összehasonlításban fokozatosan lemarad a jobb hatalomgyakorlású országok mögött.

A kis, tranzakcionális, korrupció visszaszorításának könyvtárnyi irodalma van. Számos nemzetközi (globális és regionális, köztük EU-s) intézmény munkálkodik az ilyen korrupció visszaszorításában bevált közbeszerzési, jogi és más eszközök, tapasztalatok elterjesztésén. A technológia fejlődése, például a mesterséges intelligencia alkalmazása, megkönnyítheti a tranzakcionális korrupció leleplezését, bár a korrupció szereplők is alkalmazzák az új technológiai megoldásokat és mindig kétesélyes a verseny a korrupcióval élők és az azt kivédeni akarók között. Ha a jogrend szilárd, akkor a napvilágra jutott korrupció ellen általában van jogorvoslat és hatékony szankció is, ami megelőző/elrettető hatást is kifejthet.

Nehezebb a helyzet azokban az országokban, ahol a korrupció nagyon elterjedt mind tranzakcionális, mind intézményesült formájában is. Itt az általános megközelítés a jogállamiság intézményeinek erősítése az országon belül és a korrupció módon megszerzett javak külföldre menekítésének és tisztára mosásának megnehezítése. A nemzetközi pénzügyi rendszer informatikai háttere különösen sokat fejlődött az utóbbi években és sokat segíthet a korrupció módon megszerzett javak megtalálásában. Több nemzetközi egyezmény és kezdeményezés is van arra,

hogy az ilyen javakat lefoglalják és visszajuttassák jogos tulajdonosaiknak. Az egyik ilyen kezdeményezés a StAR, éppen volt munkahelyem, a Világbank mellett jött létre és működik sikeresen évek óta, mert világossá vált, hogy a korrupciót csak a teljes korrupciós lánc minden láncszeménél egyszerre megragadva lehet főszámolni. A StAR kezdeményezés nagy hangsúlyt fektet a vonatkozó ismeretek és megoldások globális elterjesztésére és ennek impresszív tárát lehet elérni weblapjukon [[StAR | Addressing Anti-Corruption, Money Laundering & Asset Recovery worldbank.org](https://www.worldbank.org/star)].

Különösen fontos az adóparadicsomok megszüntetése és a jogtisztaságra nem ügyelő, nem finnyás pénzügyi intézmények megfelelő szankcionálása, az ilyen megengedő pénzügyi gyakorlat felszámolása. Nagy nehézség, hogy a vonatkozó pénzügyi szabályozás sok helyütt még csak nem is a központi állam, hanem - számos nagy federális országban - a helyi állami hatóságok kezében van, amelyek hajlamosak lazítani a szabályokat a befektetők odavonzása végett. Nem véletlenül kerül ez a kérdés olyan gyakran a G7 és a G20 napirendjére, hiszen a korrupciót éltető lazító szabályozási versenyt csak nemzetközi összefogással lehet megszüntetni. Az EU is rendelkezik számos hatásos konvencióval és intézménnyel, amelyek segítik a résztvevő tagállamokat és jó példát adhatnak az EU-n kívüli országok számára a korrupció visszaszorításában [[Corruption europa.eu](https://www.europa.eu)]. Az EU nagy hangsúlyt fektet fejlesztéspolitikai tevékenységében arra, hogy a teljes korrupciós láncsal kapcsolatban segítse a partnerállamokat a vonatkozó intézmények és törvényesség erősítésében [[Global Europe: Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument | International Partnerships europa.eu](https://www.europa.eu)].

Trautmann László: *A globalizáció a nemzetközi intézmények mellett a technológiai-infrastrukturális koordináció korszaka is. Az új technológiákat hogyan tudják hasznosítani a fejlesztéspolitikában? Látod-e a fejlesztéspolitika összekapcsolását a technológiapolitikával és az iparpolitikával? Látsz-e regionális vagy globális iparpolitikai koordinációt?*

Sipos Sándor: A technológiai fejlődés gyorsítása minden fejlesztéspolitikai központi eleme, mert a termelékenység és a növekedési potenciál emelése mellett lehetőséget adhat az alacsonyabb jövedelmű országok számára egyes technológiai fázisok költségkímélő ugrására (például nem kell kiépíteni fix telefonvonalakat vagy elektromos hálózatot ritkán lakott területeken - így vezethet Kenya globálisan a mobiltelefonos fizetési gyakorlat terén, míg számos más fejlődő ország is előrébb tart a digitális fizetési és egyéb pénzügyi szolgáltatási gyakorlatban, mint az egyébként fejlettebbek). A technológiai adaptáció és ugrás, párosulva az ún. demográfiai osztalék jelenségével (amikor a halálozás csökkenését késleltetve követi a születésszám csökkenése és hosszabb ideig növekszik a munkába lépő új

dolgozók száma) talán a legpotensebb emeltyűi (volt közgázos szó gazdaságtörténetből!) a felzárkózásnak.

Az, hogy egy ország mennyire tudja aktívan használni az iparpolitikát felzárkózása előmozdítására, alapvetően attól függ, hogy termelő kapacitásai, piacai miként illeszkednek a nagy nemzetközi ellátási láncokba és azokon belül milyen alkuerővel rendelkezik. Egy kis csavarral azt is lehet mondani, hogy az aktív iparpolitika tulajdonképpen ennek az alkuerőnek a növelését célozza, hogy minél több értéket tudjon egy ország termelni és megtartani. A korai importhelyettesítő iparpolitikák is ezt a cél szolgálták, de igen hamar elakadtak, vagy a rossz hatalomgyakorlás, vagy a hiányos technológiai és tőkehozzáférés, illetve a külső értékesítési piacok hiánya miatt. Főleg a kelet-ázsiai országok tudták ezt az modernizációs utat sikeresen járni méreteik és jól kialakult vegyes importhelyettesítő és exportorientációjuk miatt (nem kis mértékben az akkori kelet-nyugati világpolitikai konfrontáció kontextusában). Ezek az országok tudatosan formálták iparpolitikájukat a nemzetközi ellátási értékláncok köré. Ma is nehéz megkerülni őket, mert sikeresen specializálódtak olyan stratégiai termékekre (mint például számítógépes chipek), amelyek nagyon sok termék ellátási láncába illeszkednek elengedhetetlen módon.

Sokkal nehezebb aktív iparpolitikát folytatni olyan, főleg kisebb, országokban, ahol a nemzetközi ellátási láncok kevésbé kritikus részei találhatóak csak meg és a belső piac is korlátozott. Kicsi az ilyen országok vállalatainak és kormányainak induló alkuereje és nehéz is azt növelni, főleg ha a termelő kapacitások külföldi kézben vannak és a letelepedő vállalatok elsősorban az olcsó munkaerő miatt fektetnek be az adott országban és könnyedén továbbállhatnak még olcsóbb bérű országokba, vagy kiválthatják a bérköltséget másutt automatizáció, vagy más technológiai megoldás révén. Gyakran előfordul az is, hogy az alacsony hozzáadott értékű tevékenységet az adott országba telepítő külföldi vállalatok helyzeti előnyei és a fogadó ország hibás gazdaságpolitikája következtében elszívják a kompetens munkaerőt a potenciálisan magasabb hozzáadott értékű hazai, vagy éppen külföldi vállalatok elől. Ilyen helyzetben a nemzeti gazdaságpolitikának célszerű olyan ösztönzőket kialakítani, amelyek elősegítik az adott országban hozzáadott érték növelését. A nemzeti K+F kiadások növelése, ha ez egyáltalán lehetséges, ritkán célravezető önmagában, mert az innováció hozadékát nagyon nehéz realizálni a nemzetközi ellátási láncban elfoglalt gyöngye pozíció miatt. A direct K+F kiadások növelése helyett célszerűbbnek tűnik a munkaerőállomány képzettségének növelésére fókuszálni és arra, hogy otthon lehessen tartani a magasabb termelékenységnek megfelelő magasabb fizetésekkel a drágán kiképzett munkaerőt, és azok a magasabb hozzáadott értéket termelő cégekhez áramoljanak.

A nemzetközi iparpolitikai koordináció még fogasabb kérdés. Én egyelőre inkább az igényt látom egy globális technológiai-infrastrukturális koordinációra,

mint hatékony koordinációt. Ez az igény több szinten is megjelenik, de inkább látens, mint effektív. Minden piaci szereplőnek és fogyasztónak elvileg érdeke lenne például, hogy olyan technológiai sztenderdek alakuljanak ki, amelyek nagy, egységes globális piacot teremtenének, ahol hatékonyabb termelés mellett nagyobb hasznok keletkeznének, míg a fogyasztók olcsóbban jutnának a termékekhez. Ugyanígy, a fenntartható növekedés érdekében olyan technológiákat kellene támogatni, amelyek alkalmasak a klímaváltozás ellensúlyozására, még ha nem is a legolcsóbbak, vagy hatékonyabbak szűk piaci szempontból. A piacokon jelenleg be nem árazott és meg nem fizetett környezeti következmények kezelésére is rendkívül fontos lenne megfelelő sztenderdekben megállapodni. Ám szinte lehetetlen megegyezni ezekben a sztenderdekben, mert bármelyik megoldás piaci előnybe hozná azt a szereplőt, aki már eleve azon a platformon áll, míg a többire óriási alkalmazkodási költséget róna. Az üzleti érdekekkel szinte azonos, sőt mostanában a nagyhatalmi versengés és konfrontáció következtében növekvő súlyúak a nemzetbiztonsági megfontolások is a technológiák széles körében (lásd az 5G kérdéskörét). Sőt, még elvileg is csínján kellene bánni a sztenderdek erőltetésével, mert a technológia folyton fejlődik, és bármely merev sztenderd megakadályozhatja egy ígéretes új technológiai megoldás piacra lépését.

Szóval, amit látok, az jobbra hiányos és nagyon különböző mértékű regionális (Észak-Amerika, EU stb.) vagy szövetségi szintű korlátozott (NATO) koordináció, illetve eseti megegyezések nagy piaci szereplők között. A globális ellátási láncokban a jelenlegi világjárvány alatt bekövetkezett és messzeható zavarok (például a számítógépes chippek piacán) inkább a regionális szintű önellátás, mint a koordinált globális munkamegosztás irányába tolják el nem csak az államokat, de még a nagyobb technológiai piaci szereplőket is. Attól félek, hogy ebből a helyzetből csak valami nagy, külső sokkhatás (például a klímaváltozás következtében ténylegesen bekövetkező katasztrófális események) tudja kimozdítani a piaci és állami szereplőket.

Trautmann László: *A Corvinus alumnisait mindig megkérdezzük, hogyan látják a magyar közgazdászok helyzetét nemzetközi kitekintésben. Milyen erősségeik és gyengeségeik vannak a magyar közgazdászoknak? Látsz-e generációs különbségeket a magyar közgazdászok között?*

Sipos Sándor: Természetesen az én rálátásom is részleges. Jobban ismerem az én generációm (akik a korai 80-as években végeztek) és a minket megelőzőket, mint a fiatalabbakat, de azért közülük is sokkal találkoztam, dolgoztam együtt vagy követtem távolról a munkásságukat. Minden generációban vannak kiemelkedő teljesítményű egyének és a Corvinus reputációja generációkat átívelően jó.

Az én generációm és a minket megelőzők még egy marxista politikai gazdaságtan alapú ismeretanyagot kaptak és emellett a korabeli nyugati közgazdaságtani irányzatok marxista kritikáját. De mint mindent, ezt is igényesen és színvonalasan – adva egy olyan mintát és törekvést, amivel később, a megfelelő ismeretekhez hozzájutva gyorsan tudtunk fölzárkózni a nyugati egyetemeken végzettekhez. Aki figyelmesen áttekinti például a Közgazdasági Szemle 70-es és 80-as évekbeli számait, az jól láthatja, hogy volt Magyarországon igényes közgazdasági gondolkodás és intellektuális munka. Akiben volt kíváncsiság, ha nehezen és részlegesen is, de ki tudta egészíteni az egyetemen kapott ismereteit. A mi időnkben erre törekedett nagyon tudatosan a Rajk Szakkollégium és egy kicsit később a többi szakkollégium, hasonló tájékozódást szolgáltak a különböző lakásokon találkozó spontán szerveződő szamizdatos jellegű körök is, de erre törekedtek a közgázós klubok is. Személyesen rendkívül jelentősnek és inspirálóknak találtam a tudományos diákköri dolgozatokat (TDK), mert azok teremtettek egy kompetitív teret, amelyben artikulálni és integrálni lehetett az egyéni úton megszerzett tudást azzal, amit az egyetemen tanultunk, és az egyetem ezt a tudást és útkeresést méltányolta, bátorította, nem erőszakolt ránk egy ortodox megközelítést. Még a zsákutcás szocialista politikai gazdaságtanban is voltak innovatív törekvések, egyéni megközelítések.

El kell ismerni, hogy utólag is időállóknak és nemzetközileg is versenyképesnek bizonyultak a tervgazdasági szakon szerzett matematikai közgazdasági ismeretek, illetve a pénzügy szakon folytatott izgalmas gazdaságpolitizálás (én ide jártam). A nagyon is hiányos makroökonómiai alapok mellett szinte teljén hiányoztak viszont az általános mikroökonómia ismeretek, bár szinte minden szaktanszéken (agrár, ipar, külkereskedelmi, nemzetközi kapcsolatok stb.) tanítottak ágazatspecifikus ismereteket, amelyeket aztán viszonylag jól lehetett konvertálni és adaptálni a piacgazdasági viszonyokhoz, amint ezt sok-sok volt közgázós szakember sikere is bizonyította. Esetenként voltak választható tárgyak olyan kiváló külső oktatókkal, mint például Kornai János és mások a különböző kutatóintézetekből. Tehát már ekkor is vibráló intellektuális közeg volt a Közgázson, egy olyan inspiráló tanulói közösség (learning community), ami most a pandémia alatt oly fájón hiányzik a legtöbb egyetemen. És persze ott volt az AIESEC, ami sokakat (köztük engem is) segített az első nyugati munkatapasztalat megszerzésében. Ezen külföldi gyakornoki hónapok alatt azonnal rájöttünk alapjaink hiányosságaira, de megérettük azt is, hogy egyáltalán nem reménytelen a felzárkózás.

A velünk záródó közgázász korosztályok sajátossága volt az egyenetlen alapokat kompenzáló kíváncsiság, kezdeményezőkézség, néha hályogkovácsi bátorság, aminek következtében nagyon sok volt közgázós egyéni szint és megközelítést hozott számos külföldi intézmény munkájába. Én is kaptam olyan

(máig fájó) kritikát egy publikált tanulmányomra, hogy az rendkívül érdekes, annak ellenére, hogy kétes ökonómiai alapokon nyugszik... De a másik oldalon, a Közgázon tanultak felvértezték a 90-es évek elején a hozzám hasonlóan a Világbankban és az IMF-nél dolgozó magyarokat az akkor domináns, gyors sikert ígérő voucher privatizációval és más bennfentes privatizációs megoldásokkal szemben. Igaz, nem tudtuk megváltoztatni a többség sziklaszilárd konszenzusát ebben a kérdésben, még ha utólag be is bizonyosodott, hogy a kételkedő magyaroknak volt igazuk. Nem tudtuk megváltoztatni, mert kevesebben voltunk és akkor még alacsonyabb beosztásokban, de talán az is szerepet játszott, hogy szisztematikusan nem tanultuk meg a csoportgondolkodás formálásának fontosságát és praktikus technikáit. Ugyanakkor idővel nagyon sok idősebb generációs volt közgázos jutott vélemény- és programformáló helyzetbe a nemzetközi szervezeteknél, vagy éppen a magánszektorban. Nálunk a Világbankban kiemelkedő példa a Közgáz volt rektora, Csáki Csaba, aki előbb a Világbank globális agrárgazdasági igazgatójaként, majd nyugállományú konzultánsként két tízéves világbankos globális agrárgazdasági stratégia kidolgozását is vezette nagy elismeréssel. Talán nem szerénytelenség itt megemlíteni, hogy 1991-es kötetünk, amelyet Giovanni Andrea Corniaval szerkesztettünk, hosszú időre meghatározta az UNICEF operatív stratégiáját a piacgazdasági átmenettel szembenező országokban, és a stratégia kivitelezését támogató TRANSMONEE adatbázist [HOME - Transformative Monitoring for Enhanced Equity transmonee.org] a Világbankba való távozásom után egy másik közgázos és volt KSH-s felsővezető, Fajth Gáspár építette ki és működtette nagy sikerrel sokáig.

A 80-as évek második felétől előbb lassabban, majd a rendszerváltás után robbanásszerűen kinyílt a világ. Szaporodtak, majd egyre hosszabbak lettek a külföldi ösztöndíjak és teljesen megváltozott a Közgázon tanított tananyag. Korszerű mikroökonómiai oktatás indult be és bezárult a módszertani rés a nyugati egyetemekkel a legtöbb területen. Az EU csatlakozás nagymértékben fölgyorsította ezt a folyamatot, hiszen rengetegen tanulhattak külföldön az Erasmus, vagy más hasonló program keretében, vagy egyszerűen csak EU-s állampolgárként valamelyik másik tagország oktatási intézményeiben, mielőtt esetleg a Corvinuson szerezték volna meg diplomájukat, vagy fordítva, Corvinusos alapokkal szereztek magasabb fokú diplomát külföldön. Volt munkahelyemre, a Világbankba, illetve az IMF-hez az utóbbi időszakban már többnyire ilyen vegyes oktatási felkészültséggel érkeztek fiatal magyarok, akik többségében nagyon szépen megállják a helyüket. Közülük emelkedett ki a Corvinus jelenlegi rektora, Takáts Előd is.

Ugyanakkor, az érem másik oldalaként, jobban be is tagozódnak a Közgázon végzettek a meghatározó globális gondolkodásba és talán csökkent egy kicsit az a

csillogó sajátosság, egyedi megközelítés és bátorság, ami a korábbi generációkat jellemezte. Ma már teljesen globális mércével mérik a Közgázon végzetteket. Ez szerintem meg is nehezíti az egyetemi vezetés dolgát, hiszen nagy múltú, hatalmas pénzügyi háttérrel rendelkező egyetemekkel kell versenyezni. Ráadásul ezek jelentős része a budapesti gazdasági környezetnél kedvezőbb helyzetben működik, mivel olyan tőkeerős, élvonalbeli világcégek központjai közelében vannak, amelyek vonzó gyakornokságokkal, majd jól fizető állásokkal kecsegtethetik diákjaikat, de még a tanárokat is, és nehezen behozható versenyelőnyt adó betekintést engednek az élvonalbeli, globális cégek belső folyamataiba. Egyre gyakoribb az is, hogy a nagy cégek kutatási kooperációkat hoznak létre ezekkel a vezető egyetemekkel és egész intézeteket finanszíroznak az egyetemeken. Ezt a környezetet elég nehéz megteremteni, vagy érdemben helyettesíteni, de nem teljesen lehetetlen, amint erre tudtommal a jelenlegi egyetemi vezetés törekszik is.

Köszönjük a beszélgetést!